

یکی از فعالیت‌های قلمی ارزشمند محدث قمی، تلخیص و تهذیب و قابل استفاده‌ترکردن برخی از آثار مهم و مفید گذشتگان است که برترین نمونه آن سفینه البحار است و الحق که همچون کشتی بحرپیما، مدخلی مناسب برای ورود به دریای اخبار و احادیث است. فیض القدير نمونه‌ای دیگر از آثار محدث قمی است که تلخیص مجلدات مربوط به حدیث غدیر، از کتاب بزرگ و مفصل عباقات الانوار علامه میرحامد حسین هندی است. علم الیقین فی معرفة اصول الدین یکی دیگر از نگاشته‌های محدث قمی است که خلاصه حق الیقین علامه مجلسی، در موضوع اصول اعتقادی است.

اما اثری که با عنوان اخلاق و آداب، اینک در این سطور با تفصیل بیشتری معرفی می‌شود، خود شامل دو کتاب محدث قمی است. اول خلاصه معراج السعادة مرحوم ملا احمد نراقی و دوم خلاصه حلیة المتقین علامه مجلسی. به این ترتیب بیشتر توجه محدث به آثار گرانسنگ علامه مجلسی در ارائه این گونه آثار پدیدار می‌شود که آموزنده است و شباهت کار این دو بزرگوار و گرایش ویژه محدث به آثار علامه مجلسی و اهمیت و محوریت آن را نشان می‌دهد.

اخلاق و آداب به کوشش سید محمد رضا حسینی و از سوی کنگره بزرگداشت محدث قمی، پاییز ۱۳۸۹ در شمارگان ۱۰۰۰ نسخه و در ۴۸۰ صفحه در قطع وزیری در قم منتشر شد. این کتاب شامل دو بخش و در واقع دو کتاب در یک مجلد است. بخش اول اخلاق و بخش دوم آداب را در بر می‌گیرد.

اما درباره بخش اول یا کتاب نخست: یکی از مهم‌ترین، مفیدترین و مشهورترین کتاب‌های اخلاقی قرن‌های اخیر در زبان فارسی، بی‌گمان کتاب شریف و آموزنده معراج السعادة از مرحوم ملا احمد نراقی است. این کتاب گرانقدر، مفصل و پر حجم، خود خلاصه‌ای - و نیز گاه شرحی مختصر - از کتاب بزرگ‌تر و مفصل‌تر جامع السعادات به عربی از پدر ملا احمد نراقی یعنی مرحوم مولی محمد مهدی نراقی است.

جامع السعادات، که یک کتاب مرجع اخلاق اسلامی و شیعی است بارها منتشر شده است؛ ولی بسیار بیش از آن خلاصه فارسی‌اش، معراج السعادة مورد استفاده و مراجعه جمع بسیاری از عام و خاص بوده و از این رو مکرر به زیور چاپ‌های گوناگون آراسته شده و کتاب بالینی بسیاری از مؤمنان و سالکان بوده است.

مرحوم محدث قمی که خود از استادان و مربیان موفق اخلاق بوده، معراج السعادة را در حجمی نزدیک به یک سوم اصل آن، با دقت، اشرف و ذوق سلیم خود تلخیص کرده و آن را المقامات

تازه‌های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

اخلاق و آداب

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی، سید محمد رضا حسینی؛ قم: کنگره بزرگداشت محدث قمی، ۱۳۸۹، ۴۸۰ صفحه

حسین علیزاده

خلاصه معراج السعادة | خلاصه حلیة المتقین

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی

به کوشش: سید محمد رضا حسینی

کنگره بزرگداشت محدث قمی

باب پنجم: آداب مربوط به مسواک و شانه و ... در هفت فصل؛
 باب ششم: آداب مربوط به استعمال بوی خوش و ... در پنج فصل؛
 باب هفتم: در آداب استحمام و غسل و ... در هفت فصل؛
 باب هشتم: در آداب خواب و بیداری و ... در نه فصل؛
 باب نهم: در آداب حجامت و معالجات و بیماری و ... در ده فصل؛
 باب دهم: در آداب معاشرت و حقوق اصناف مردم در نه فصل؛
 باب یازدهم: در آداب مجالس از سلام و مصافحه و ... در ده فصل؛
 باب دوازدهم: در آداب مربوط به خانه و ورود و خروج در هفت فصل؛
 باب سیزدهم: در آداب سواری و رفت و آمد و تجارت و ... در هفت فصل؛
 باب چهاردهم: آداب سفر در ده فصل که در مجموع صدها نکته در آداب زندگی و مستحبات را مبتنی بر احادیث پوشش می‌دهد.

پیش‌تر هر یک از دو کتاب گفته شده به دلیل مفید بودن، چاپ‌های متعددی به خود دیده‌اند؛ از جمله خلاصه معراج السعادة دست‌کم ده چاپ سنگی و حروفی داشته که مهم‌ترین آنها با تحقیق آیت‌الله سید محسن خرازی از سوی انتشارات در راه حق در سال ۱۳۶۴ شمسی منتشر شده است. همچنین گزیده‌ها و خلاصه‌های دیگری از معراج السعادة پس از محدث قمی، از جمله به همت مرحوم احمد احمدی بیرجندی، از سوی انتشارات آستان قدس رضوی در سال ۱۳۷۷ شمسی عرضه شده است که نشانگر مفید و محل مراجعه بودن این‌گونه تلخیص‌ها و اهمیت آنهاست.

از مختصر الابواب، یعنی خلاصه حلیة المتقین نیز پیش‌تر چندین چاپ صورت گرفته از جمله با تحقیق آقای ولی فاطمی که در سال ۱۳۷۵ شمسی از سوی انتشارات ناصر منتشر شد. گزیده‌ای دیگر هم به مناسبت همایش بزرگداشت علامه مجلسی در سال ۱۳۷۸ از سوی سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر شد. همچنین خلاصه‌ای فشرده‌تر در سال‌های پیش‌تر از سوی مجمع علمی اسلامی زیر نظر مرحوم علامه عسکری منتشر شده بود.

به هر حال برای کسانی که فرصت و امکان خواندن و حمل و نقل کتاب پر حجم و مفصل حلیة المتقین را ندارند، مختصر الابواب محدث قمی بسیار سودمند و کارگشاست و تکرار تلاش‌های مشابه آن نیز همچنان بیانگر نیاز مخاطبان به استفاده بیشتر از این‌گونه آثار و ضرورت روزآمد کردن و عرضه نوین آنهاست.

العلیه فی موجبات السعادة الابدیة (مقامات والا در عوامل سعادت ابدی) نامیده است.

اگر این خلاصه مفید و کارآمد با اصل کتاب مقایسه شود، معلوم خواهد شد که محدث قمی به دلیل ارتباط با تعداد زیادی از مخاطبان متوسط از طریق منبر و قلم، معراج السعادة را با حفظ چارچوب اصلی و مطالب کلیدی، ساده‌تر و خوشخوان‌تر کرده و با حذف تفصیلات و برخی تکرارها و درج موارد کاربردی‌تر و مهم‌تر گاهی نکات مفیدی همچون برخی اشعار مناسب را نیز بر آن افزوده است.

خلاصه معراج السعادة خود شامل دو باب و یک خاتمه است که بر اساس تصحیح آیت‌الله خویی و همراه با مقدمه ایشان آمده است. باب اول که مختصر است در بیان سبب انحراف از طریق پسندیده و حصول اخلاق ذمیمه و بیان قوای انسانی است که در آن بر اساس علم النفس قدیم، قوای چهارگانه روح: عقلیه، وهمیه، شهویّه و غضبیّه تبیین شده است.

باب دوم که بخش اصلی است و تفصیل بیشتری دارد، در پنج مقام است:
 مقام اول: عدالت؛

مقام دوم: معالجه اخلاق ذمیمه؛

مقام سوم: صفات رذیله و اخلاق حمیده متعلق به قوه غضبیّه؛

مقام چهارم: رذایل و فضایل متعلق به قوه شهویّه؛

مقام پنجم: صفات متعلق به قوه‌های عاقله، غضبیه و شهویّه؛

و خاتمه در بیان مواردی است که طالب پاکی نفس باید بداند.

در این میان حدود هفتاد صفت مهم و اغلب منفی همچون مکر، جبن، تهور، بی‌غیرتی، عجب، حرص، حسد، سخن‌چینی، غیبت، دروغ و ریا از نوع رذایل و بیماری‌های اخلاقی ریشه‌یابی شده و برای علاج آن توصیه‌هایی شده است. همچنین نقطه افراط و تفریط و حد وسط و اعتدال قوای نفس، تبیین شده است.

بخش دوم کتاب اخلاق و آداب، چنان‌که گفتیم، خلاصه حلیة المتقین علامه مجلسی است که حدود نیمی از حجم آن را تشکیل می‌دهد و پس از مقدمه‌ای کوتاه در چهارده باب است به شرح ذیل: [با تلخیص و کمی ویرایش در عناوین باب‌ها]

باب اول: آداب پوشش در هشت فصل؛

باب دوم: آداب آرایش در هفت فصل؛

باب سوم: آداب خوردن و آشامیدن در شش فصل؛

باب چهارم: آداب مربوط به ازدواج و خانواده در نه فصل؛

اگر زندگی انسان منحصر در «خور و خواب و خشم و شهوت» باشد، گذر ایام، قیدی است تحمیلی بر او که ناگزیر باید این قید و بند را بپذیرد و عمر بگذراند؛ اما اگر با نگاهی الهی به لحظات بنگرد و هر لحظه‌ای را نردبانی برای ترقی معنوی بداند، در این صورت، در هر لحظه بسی دیدنی‌ها - و در ورای آن نادیدنی‌ها - به چشم دل می‌بیند و به دیگران نشان می‌دهد.

در شمار این دیدنی‌ها است:

«گام نهادن بزرگانی جاودانه به عرصه خاک، یا پرکشیدن آنها تا افلاک؛
 «رویدادهای تاریخی که امروز همچون دیروز، زنده‌اند و می‌توان در
 صحنه آنها حضور یافت؛

«معنویت برخی لحظات ویژه که گاهی یک شب را تا اوج «بهبتر
 از هزار ماه» بالا می‌برد.

محدث قمی که جانی آشنا با دعا، حدیث، تاریخ و تراجم دارد، در کتاب وقایع الایام، دست خواننده را می‌گیرد و به تمام این وادی‌ها می‌برد و در جای جای این گلگشت، او را به سیاحتی معنوی سیر می‌دهد. وقایع الایام، سیری است در آفاق (رویدادها، بزرگان، مشاهیر) و انفس (اعمال عبادی)، با چینشی روان و خوش‌خوان و خوش‌فهم و با قلمی که از دل برخاسته و بر دل می‌نشیند. کتاب، اعمال و وقایع روزها را به ترتیب ایام باز می‌گوید و در این ترتیب، ماه رمضان را آغاز سال قمری می‌شمارد، چنان‌که سیدابن طاووس در اقبال الاعمال و بعضی دیگر از بزرگان در آثار خود، عمل کردند.

نخستین چاپ کتاب در سال ۱۳۵۱ شمسی از سوی کانون انتشار - به اهتمام دو برادر دانشمند میرزا علی و میرزا محسن محدث‌زاده، فرزندان پرومند محدث قمی - انتشار یافت و پس از آن نیز بارها منتشر شد؛ با این حال یک چاپ مناسب و درخور ارزش آن، نیاز داشت تا اینکه به اهتمام فاضل گرامی جناب محسن صادقی در سلسله انتشارات همایش هفتادمین سال بزرگداشت محدث قمی، این چاپ تحقیقی و چشم‌نواز منتشر شد. در این چاپ، نکات زیر قابل توجه است:

۱. تمام منابع مطالب کتاب قید شده است؛
۲. تمام حواشی مؤلف با عبارت «منه» آمده است؛
۳. منابع تحقیق و تصحیح - ۲۱۲ منبع - به دقت معرفی شده است؛
۴. راهنمای موضوعی برای سهولت در بازیابی مطالب کتاب، افزوده شده است. بدین ترتیب که ذیل چند عنوان معصومان، فقیهان امامی، دانشمندان و ادیبان، حاکمان، اعمال و آداب، رویدادها و نکات تاریخی از درونمایه می‌توان بهره گرفت. ارجاع‌ها به گونه‌ای است که به کمک این راهنمای موضوعی، از تمام چاپ‌های کتاب می‌توان استفاده کرد؛
۵. تصحیح دقیق متن با چندبار بازخوانی و بازنگری؛
۶. اعراب دقیق تمام عبارات عربی، اعم از آیه، روایت، شعر و ...
 وقایع الایام، دهمین کتاب از مجموعه آثار کنگره بزرگداشت محدث قمی است و ۵۷۵ صفحه دارد.

تازه‌های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

وقایع الایام

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی؛ به کوشش محسن صادقی،
 عبدالحسین طالعی و عباسعلی مردی؛ قم: کنگره بزرگداشت محدث
 قمی، ۱۳۸۹، ۴۶۴ صفحه

عبدالحسین طالعی

فیض العلام فی عمل الشهور و وقایع الایام

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی

تصحیح، مقدمه، و توضیحات: مرحوم میرزا علی محدث‌زاده
 با همکاری: مرحوم میرزا محسن محدث‌زاده

به کوشش: محسن صادقی،
 عباسعلی مردی، عبدالحسین طالعی

کنگره بزرگداشت محدث قمی

بیشتر آثار محدث قمی به چاپ‌های مکرر رسیده و در سدهٔ اخیر بسیار مورد توجه و استفاده بوده است، اما هنوز برخی از آثار پرشمار وی چاپ نشده و یا تا چندی پیش دارای چاپ سنگی بوده است. یکی از خدمات ارزشمند دبیرخانه کنگره بزرگداشت محدث قمی، احیای برخی از این آثار و رساله‌های کوتاه و بلند ارزشمند ایشان بوده است که یکی از زیباترین آنها کتاب یازده رساله است.

کتاب پس از مقدمات، دو بخش دارد. بخش اول حاوی هشت رساله فارسی و بخش دوم شامل سه رساله عربی است. بیشترین حجم کتاب - حدود ۴۲۰ صفحه قطع وزیری - بخش فارسی است و یک سوم پایانی را رسائل عربی تشکیل می‌دهد. در میان رساله‌ها مفصل‌ترین آنها الفصول العلیه در فضایل امیرالمؤمنین علیه السلام است و مختصرترین آنها شرح دعای سمات که در پایان کتاب آمده است. بنابراین یازده کتاب در یک کتاب فرادست آمده است که در ۶۲۸ صفحه وزیری با تحقیق و تصحیح و منابع و فواید فراوان عرضه شده است. آنچه در پی می‌آید، مروری است بر این کتاب و توضیحی دربارهٔ محتوای آن و هر یک از رساله‌های یازده‌گانه که برخی برای نخستین بار به زیور طبع آراسته شده است.

۱. سبیل الرشاد فی اصول الدین

رساله‌ای است فارسی دربارهٔ اصول اعتقادی پنج‌گانه اسلام و شیعه. این رساله، هر چند مختصر بوده و در حد مقاله‌ای - حدوداً ۲۲ صفحه معمولی - بیشتر نیست، اما متنی محکم و روان دارد و مقدمه‌ای است که بر کتاب منتخب المسائل نگاشته شده است. منتخب المسائل عنوان رساله عملیه‌ای بوده که گویا محدث قمی موفق به تکمیل آن نشده است. در گذشته رسم نیکویی بوده است مبنی بر اینکه بر رسالهٔ احکام، مقدمه‌ای مختصر، حاوی اصول دین نیز می‌نوشته‌اند.

علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعه، از این رساله با عنوان سبیل الرشاد فی عقائد المبدأ والمعاد یاد کرده ولی چاپ سنگی آن که در سال ۱۳۲۵ق، در زمان مؤلف - در دورهٔ سلطنت مظفرالدین شاه قاجار - همراه با سه رساله فارسی دیگر در تهران چاپ شده، حاوی همان عنوانی است که در صدر این نوشتار گفته شد. اخیراً نیز این رساله به کوشش شیخ عبدالله غفرانی در دفتر هفتم مجموعه رسائل فارسی در بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در مشهد چاپ شده و کتاب مورد معرفی ما بر اساس همین تصحیح، تجدید چاپ شده است.

۲. ترجمه اعتقادات علامه مجلسی

رسالهٔ اعتقادات در اصل به عربی و در دو باب بوده است. باب اول حاوی اصول عقاید و باب دوم در سیر و سلوک. این رساله نیز با وجود

تازه‌های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

یازده رساله

ثقه المحدثین حاج شیخ عباس قمی؛ قم: کنگره بزرگداشت محدث قمی، ۱۳۸۹، ۶۲۸ صفحه

حسین علیزاده

ثقه المحدثین حاج شیخ عباس قمی

کنگره بزرگداشت محدث قمی

موجود در کتابخانه مدرسه فیضیه تصحیح شده و نخستین بار در مجله شماره دوم نور علم چاپ شده است و سپس به صورت مستقل در سال ۱۳۶۵ از سوی مؤسسه در راه حق در قم منتشر شد. در این کتاب از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا امام زمان عجل الله فرجه در چهارده قسمت به اجمال معرفی شده‌اند.

۵. تتمیم تحية الزائر

تتمیم تحية الزائر آخرین اثر مرحوم محدث نوری، استاد محدث قمی است که با وفات ایشان ناتمام ماند و شاگرد، اثر استاد را در ۱۳ رجب ۱۳۲۰، تنها چند روز پس از وفات استاد تکمیل کرد! (رک به: مقدمه مصحح). این اثر که در حد مقاله‌ای طولانی - حدود ۵۰ صفحه - است در باب مزارها و آداب زیارت‌های مربوط به مشاهده مشرفه و مرقد‌های اهل بیت، امامزادگان و حتی قبور سایر مؤمنان است.

آنچه در این اثر، محدث قمی نگاشته و تکمیل کرده است، مربوط به مقام دوم خاتمه است که پیش‌تر دوبار چاپ سنگی شده بود و اخیراً به کوشش آقای مهدی سلیمانی آشتیانی تصحیح شده و حاشیه‌های خطی محدث قمی بر یکی از چاپ‌های سنگی نیز همراه با مقدمه‌ای سودمند از مصحح محترم استفاده شده است. محدث قمی در برخی دیگر از آثار خود نیز بارها به مسئله زیارات پرداخته است، به ویژه در باب سوم کتاب معروف مفاتیح الجنان که از پرمراجعه‌ترین بخش‌های آن است.

علامه آقابزرگ تهرانی درباره اهمیت و ویژگی‌های اصل کتاب می‌نویسد: «تحية الزائر تألیف استاد ما علامه میرزا حسین نوری است که آن را، استدراک آنچه علامه مجلسی در تحفة الزائر از زیارات مخصوصه و غیره به علت عدم اعتماد به سند آنها ترک کرده، قرار داده است. استاد ما اسناد آنها را استخراج نموده و علت اعتماد بر آنها را توضیح داده است.

نیز آنچه را از آداب زیارت و نکات دیگر از علامه مجلسی فوت شده، نقل کرده است»^۲.

۶. گناهان کبیره و صغیره

رساله ذخیره الابرار فی منتخب انیس التجاریکی دیگر از آثار فارسی محدث قمی است که به ضمیمه غایة القصوی - ترجمه عروة الوثقی مرحوم آقای سید محمد کاظم یزدی - در سال ۱۳۲۸ ق در بغداد چاپ شده است. اصل کتاب انیس التجار از تألیفات مولی مهدی نراقی است که مرحوم محدث آن را با فتاوی استادش آیت الله سید محمد کاظم یزدی تطبیق داده و چاپ کرده است.

اختصار، واجد اهمیتی است که موجب ترجمه‌های مکرر آن شده که بعضی از آنها چاپ شده و آقای علی اکبر مهدی پوریکی از مترجمان آن، تعدادی از ترجمه‌های چاپی و خطی آن را بر شمرده است.^۱

محدث قمی تنها باب اول را ترجمه کرده و سپس آیت الله شیخ رضا استادی آن را بر اساس نسخه مخطوط مؤلف، تصحیح و در شماره پنجم مجله کیهان اندیشه در بهار ۱۳۶۵ چاپ کرده است که در این مجموعه تجدید چاپ شده است. این رساله از سبیل الرشد - عنوان پیشین به قلم خود محدث - مختصرتر است و با اینکه برخی از مطالب آن دو مشترک است، اما مکمل مناسبی برای یکدیگرند.

۳. الفصول العلیه فی المناقب المرتضویه

کتابی است فارسی در بیش از ۱۱۰ صفحه متوسط و در بیان فضایل حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام که مؤلف گلچینی از کتب فضایل فراهم آورده و در آن از آیات و روایات و اشعار بزرگان و سخنان عالمان بزرگ سنی نیز فراوان نقل شده است. چاپ مورد استفاده در اینجا، بر اساس تصحیح و تحقیق مؤسسه در راه حق قم است که در سال ۱۳۶۵ منتشر شده است. البته از این کتاب چاپ فارسی دیگری و دست‌کم چهار ترجمه عربی نیز در بیروت، بحرین و قم موجود است.

این کتاب چهارده فصل دارد که علاوه بر آیات قرآن و سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله دو فصل آن نیز حاوی قصاید ابن ابی الحدید و دیگر سخنان او در مدح آن حضرت و بیان فضایل ایشان است.

طولانی‌ترین قسمت، فصل دوازدهم کتاب است که در آن سی مورد از فضایل و ویژگی‌های امام علی علیه السلام بر اساس منابع بیان شده که هریک، شامل موارد جزئی‌تر و بسیار کوتاه و خواندنی و گاه شگفت‌آور است، به ویژه اخبار غیبی آن حضرت درباره پس از خود. در فصل سیزدهم به مواردی از فضایل دیگر امیرالمؤمنین و سایر امامان دوازده‌گانه پرداخته شده و در فصل چهاردهم فضایل و ایمان حضرت ابوطالب مورد توجه و اثبات قرار گرفته است.

۴. قرة الباصرة فی تواریح الحجج الطاهرة

متن مختصری است در حد یک مقاله، در شرح احوال چهارده معصوم علیهم السلام محدث قمی در این موضوع کتاب‌های دیگری هم دارد. مفصل‌ترین و کامل‌ترین آنها منتهی الآمال است که بسیار معروف و مورد استفاده عام و خاص است.

این رساله هم به اهتمام آیت الله استادی بر اساس نسخه خطی

۱. علی اکبر مهدی پور؛ اعتقادات علامه مجلسی؛ قم: رسالت، ۱۳۸۵، ص ۷۲-۷۴.

۲. علی دوانی؛ مفاخر اسلام؛ جلد یازدهم، بخش یکم، ص ۵۲۶.

اساس نسخه مخطوط مؤلف، تصحیح و منتشر کرده است. در چاپ مورد معرفی ما، منابع روایات از اصل شمائل النبی - چاپ شیخ ماهر یاسین محل، تونس، ۲۰۰۸ م - بر آن افزوده شده است. چند ترجمه فارسی هم از متن عربی صورت گرفته است، از جمله با عنوان سیمای پیامبر اسلام از سوی مؤسسه در راه حق و نشر برگزیده قم، در سال‌های ۱۳۶۶ و ۱۳۸۵ ش.

خلقت و شکل پیامبر ﷺ، مهر نبوت، لباس و خورد و خوراک آن حضرت، انگشتر، شمشیر، زره و عمامه ایشان، نشست و برخاست، سخن گفتن، گریه، خندیدن، استعمال عطر، خواب، عبادت، خلق و خوی، نام‌ها، وفات و ارث پیامبر ﷺ برخی از عناوین مطرح شده در ابواب مختصر الشمائل المحمدیه است.

۱۰. الفوائد الرجبية فيما يتعلق بالشهوات العربية

کتابی است عربی در حجمی نزدیک به ۱۰۰ صفحه که نخستین تألیف محدث قمی بوده و در سال ۱۳۱۵ ق - در حدود ۲۱ سالگی ایشان - به خط زیبای مؤلف، چاپ سنگی شده است. این رساله پس از مقدمه در دوازده باب و یک خاتمه است و شامل وقایع و اعمال ماه‌ها و روزهای سال قمری است و بسیار به وقایع الایام و خلاصه آن هدایة الانام شبیه است. خاتمه کتاب نیز شامل اعمال مشترک ماه‌ها و روزها و ساعات‌ها و نیز اعمال نوروز است. این کتاب به وسیله آقایان عباسعلی مردی و احمد رنجبری، تصحیح شده و مأخذ آن همراه با کتابنامه مصادر تحقیق (در ۷۱ عنوان) در پایان کتاب آورده شده است.

۱۱. شرح دعاء السمات

این رساله مختصر، شامل حاشیه‌های دعای شریف سمات است که محدث قمی ضمن ترجمه جمال الاسبوع (چاپ سنگی، ص ۵۳۳-۵۳۸) به عربی نوشته است. این رساله قبلاً در میراث حدیث شیعه (دفتر ۱۸، ص ۴۴۹-۴۶۵)، به تصحیح و مقدمه فارس حسون کریم چاپ شده بود که در این مجموعه آورده شده است.

دعای سمات از یکی از سفرای امام عصر ع، عثمان بن سعید عمری، نقل شده و در آخرین ساعت روز جمعه خوانده می‌شود و شرح‌های متعددی هم بر آن نوشته‌اند. فارس حسون علاوه بر حواشی محدث، نکاتی را برگرفته از بحار الانوار بر آن افزوده است.

ذخیره الابرار هفت باب دارد و مؤلف در پایان باب هفتم، رساله گناهان صغیره و کبیره را که رساله مستقلی است با عنوان باب هشتم به آن افزوده است که اینک به صورت مستقل با تصحیح آقای ناصر باقری بیدهندی و همراه پانوشته‌های سودمند در این کتاب چاپ شده است. در اثر پیش‌گفته ده‌ها مورد از گناهان، با بیان معیار شناخت گناهان کبیره از صغیره بر اساس قرآن و روایات شناسانده شده است.

۷. هدیه الانام الی وقایع الایام

این کتاب حدود ۱۰۰ صفحه‌ای، مختصر وقایع الایام است. اصل کتاب از کتاب‌های مهم و مفصل محدث قمی است که در ۱۳۴۲ ق در مشهد تألیف و بار نخست در ۱۳۵۱ ق چاپ شده است. مؤلف در مقدمه کوتاه خود بر این رساله می‌نویسد: «مختصر ملخص و لباب [= خلاصه و چکیده] آن کتاب را جمع نمودم و چنان نمودم که بالاستقلال رساله‌ای نافع باشد و هم به منزله فهرستی برای آن کتاب شریف».

این رساله بر اساس چاپ اول آن و نیز چاپ محمدعلی علمی در سال ۱۳۲۶ شمسی در تهران که هر دو چاپ بهره‌مند از حاشیه‌های سودمند آیت‌الله مرعشی نجفی است، از سوی آقایان محسن صادقی و عباسعلی مردی تصحیح و مأخذ و مصادر آن نیز تخریح شده که در کتابنامه با ۱۱۹ عنوان کتاب، در پایان آمده است. در این کتاب مهم‌ترین وقایع ماه‌ها و ایام سال، همراه با فضیلت روزها و شب‌های خاص و اعمال مستحبی ویژه آن بیان شده است.

۸. تکلیف اهل منبر

این گفتار، ترجمه بخشی از کتاب نفثة المصدور است که خود در ذیل مقتل مشهور محدث قمی، یعنی نفس المهموم آمده است. در این رساله مختصر، ایشان به بیان توصیه‌ها و مواعظی خطاب به وعاظ و اهل منبر پرداخته که در صدر آنها اخلاص، دوری از ریا و سپس راستگویی و سایر ضروریات آن است. این نکات سودمند توسط محققان مجله حوزه از عربی به فارسی ترجمه شده و پیش‌تر در شماره ۴۷ مجله به چاپ رسیده بود.

۹. مختصر الشمائل المحمدیه

اصل کتاب که از منابع اصلی سیره پژوهی پیامبر ﷺ است. کتاب تألیف حافظ ابو عیسی محمد بن عیسی ترمذی (۲۰۹-۲۷۹ ق) است که صاحب یکی از کتب صحاح اهل سنت است که بارها چاپ شده است و شرح‌هایی هم بر آن نوشته‌اند. محدث قمی این کتاب مهم را همراه با توضیحاتی، خلاصه کرده است. آیت‌الله استادی این رساله حدوداً شصت صفحه‌ای را بر

دمع السجوم نخستین ترجمه کتاب نفیس نفس المهموم فی مصیبه ابی عبدالله الحسین المظلوم علیه صلوات الله الملك القیوم^۳ اثر محدث قمی است. این کتاب به زندگی و شهادت حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و یاران وفادارش، اسارت خاندان او در کوفه و شام، بازگشت آنها به مدینه و خروج مختار ثقفی می پردازد.

از ویژگی های ارزشمند این مقتل، بهره مندی از منابع اصیل و استوار تاریخی است، چنان که مؤلف بزرگوار در مقدمه نگاشته: «... وجمعه من الكتب المعتربة التي عليها الاعتماد والركون والاستناد...». از این رو چکیده ای ناب از تاریخ کربلا برگرفته از ارشاد شیخ مفید، لهوف سید بن طاووس، تاریخ محمد بن جریر طبری، تاریخ ابن اثیر و... در نفس المهموم فراهم شده است و هریک از منابع نیز هنگام استناد مشخص شده است؛ برای نمونه برای ارجاع به مقتل ابی مخنف، به آنچه از این اثر در تاریخ طبری به یادگار مانده است، مراجعه شده است.^۴ از امتیازهای دیگر این کتاب، داشتن ساختاری با فصل های جداگانه در موضوع حماسه کربلا و تقسیم هر فصل به مباحث کوچک تر مانند نام یاران حضرت، روزها و مکان ها و... است.

محدث قمی، افزون بر متون تاریخی، از منابع روایی و ادبی نیز بهره برده است. برای نمونه چهل حدیث در ثواب گریه بر مصیبت اباعبدالله الحسین و ثواب لعن بر دشمنان و قاتلان آن حضرت، با ذکر مشایخ حدیثی خود که از میرزا حسین نوری و او از شیخ مرتضی انصاری تا سلسله راویان حدیث، آورده است و در فصل پایانی گلچینی از مرثیه های اباعبدالله الحسین علیه السلام گرد آورده و اشعار جانسوزی از سید حیدر حلی، امام الشعراء یا سید الشعراء عراق، سید مهدی حلی، شیخ کاظم ازری، شیخ جعفر خطی و... ثبت کرده است. نکته دیگر درباره نفس المهموم تاریخ تألیف آن است. محدث قمی در زندگی نامه خود نوشت خود در سال ۱۳۳۳ق، این کتاب را در شمار کتاب هایی که طبع و نسخه آن منتشر شده، قلمداد کرده است ولی در ترجمه نفس المهموم تاریخ کتاب را عصر روز جمعه ۲۰ جمادی الثانی ۱۳۳۵، روز ولادت حضرت فاطمه (سلام الله علیها)، ثبت کرده است.

با مراجعه به اصل دستنوشته نفس المهموم که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۳۱۹۷ نگهداری می شود به دست آمد که عدد ۱۳۳۰، ۱۳۳۵ خوانده شده و از سوی دیگر در تقویم فارسی سال ۱۳۲۹ ش / ۱۳۳۰ق، بیستم جمادی الثانی برابر با روز جمعه

۳. علامه تهرانی این اثر را با نام «نفس المهموم فی مقتل الحسین المظلوم» شناسانده است (ذریعه، ج ۲۴، ص ۲۶۵). مؤلف در مقدمه کتاب آن را «نفس المهموم فی مصیبه سیدنا المظلوم» نامیده است.

۴. گفتنی است کتاب وقعة الطف ابی مخنف به کوشش استاد محمد هادی یوسفی غروی جمع آوری و تحقیق شده و تا آنجا که نگارنده آگاهی دارد به فارسی برگردانده شده است.

تازه های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

دمع السجوم

علامه میرزا ابوالحسن شعرانی؛ به کوشش محسن صادقی، عباسعلی مردی؛ قم: کنگره بزرگداشت محدث قمی، نورمطاف، ۱۳۸۹، وزیری، ۸۰۰ صفحه

علی اکبر صفری

دمع السجوم فی ترجمه

نفس المهموم

علامه حاج میرزا ابوالحسن شعرانی

به کوشش: محسن صادقی، عباسعلی مردی

کنگره بزرگداشت محدث قمی

به جای آن پاره‌ای از سروده‌های عاشورایی شاعران بزرگ فارسی، زینت کتاب شده است.

دمع السجوم آکنده است از مطالب متنوع تاریخی و بحث‌ها و بررسی‌های لغوی و مطالبی از این دست. برخی از این نکات و حواشی علامه شعرانی در حد یک مقاله و جستار است از جمله: معنای امامت و وجوب لطف خدا؛ توجیه سفر امام حسین علیه السلام به کربلا؛ شرح حال کمیل بن زیاد نخعی و شرح حال معزالدین الله.

برخی دیگر از نکات در حد یک پاراگراف و یادآوری کوتاه اشاره شده‌اند؛ مانند نکته‌ای در باب پندار غلط مردم در مخترع ساعت؛ مقام رأس الحسین در قاهره؛ رد سخنان سیوطی در لعن منجمان؛ اشتباه جرجی زیدان و دیگر مؤلفان مسیحی و دفاع از واعظ کاشفی.

ایشان در پذیرش نظر تاریخی عالمان اهل سنت تعصب نداشت و عقیده داشت که سخن اهل فن و بصیر و ماهر و موثق را در مطالب مربوط به آن فن باید پذیرفت؛ چرا که اکثر مطالب مقاتل را علمای شیعه مانند، مفید و ابن طاووس و دیگران از کتب اهل سنت روایت کرده‌اند.

درباره تصحیح دمع السجوم

مرحوم استاد دوانی در این باره نگاشته است:

«... گذشته از ترجمه کتاب، در موارد بسیاری هم توضیحات و اضافاتی نشر و نظم دارد؛ ولی در چاپ درست از هم تفکیک نشده و اصولاً این ترجمه نیاز به بازنگری و ویراستاری دارد تا ارزش آن چنانکه باید معلوم گردد».^۷

آنچه در تصحیح حاضر برای رفع نواقصی که استاد دوانی یادآور شده‌اند، انجام شده است، به قرار زیر است:

۱. تصحیح حاضر بر اساس چاپ اول کتاب یعنی چاپ ۱۳۷۴ ق، علمیه اسلامیه انجام شده است؛
۲. شرح حال علامه شعرانی به صورت مبسوط در ابتدای کتاب آمده است؛
۳. ویرایش صوری (اعمال علائم سجاوندی)، انجام گرفته است؛
۴. آیات قرآن، احادیث و اقوال، تخریج شده است؛
۵. حواشی و تعلیقه‌های علامه شعرانی متمایز شده است. مطالب بلند در متن و حواشی کوتاه به‌ویژه آنجا که تسلسل مطالب را برهم می‌زند با امضای «مترجم» در پاورقی نقل شده است. مصححان ضمن مقابله کتاب با نفس المهموم، هر جا که سخن علامه شعرانی به متن آمیخته بوده را جدا کرده و «مترجم گوید» را در داخل قلاب افزوده‌اند تا متن اصلی به حواشی مترجم آمیخته نباشد؛
۶. اشعار عربی منقول اعراب‌گذاری شده‌اند؛
۷. هر جا متن نیاز به تیتراژ داشته، داخل قلاب تیتراژ گذاری کرده‌اند.

۷. مفاخر السلام، ج ۱۱، بخش دوم ص ۶۳۳.

است، از این رو تاریخ پایان این کتاب ۱۳۳۰ ق است.^۵

محدث قمی در پایان دست نوشته نفس المهموم چند سفارش ویژه چاپ کتاب به مرحوم ملاعلی واعظ تبریزی خیابانی نگاشته است: «امید است که در وقت طبع این نسخه شریفه دقت شود، تمام حواشی در محل خودش نگاشته شود و اوایل مطالب که بخط درشت نوشته شده، بخط جلی و درشت نوشته شود و از سلیقه و حسن اسلوب مضایقه نشود از مراحم حضرت سیدالشهداء ارواح العالمین فداه که تلافی نماید و اجر جزیل و مزد کثیر مرحمت فرماید انشاء الله و تصحیح کامل هم انشاء الله شود و این عمده است و سعی شود در حسن خط و قطعش بقطع همین نسخه [وزیری] بفاشد...».^۶

ترجمه‌های نفس المهموم عبارتند از:

۱. رموز الشهادة ترجمه کامل نفس المهموم و نفثة المصدور است که به قلم مرحوم شیخ محمدباقر کمره‌ای، از سوی انتشارات علمیه اسلامیه تهران در سال ۱۳۶۳ شمسی و در ۳۵۹ صفحه وزیری منتشر شد، این ترجمه در سال ۱۳۷۲ شمسی با نام در کربلا چه گذشت؟ در ۹۲۰ صفحه وزیری باز چاپ شده است.

۲. مقتل امام حسین علیه السلام و یارانش. این بار نفس المهموم از سوی یکی از واعظان و سخنوران نامی، استاد شیخ علی نظری منفرد در سال ۱۳۸۶ به فارسی برگردانده شده است. چنان‌که در مقدمه آمده مترجم به سفارش میرزا محسن محدث‌زاده، فرزند مرحوم محدث قمی به ترجمه نفس المهموم پرداخته و ترجمه‌ای گویا، ساده و روان، بدون پیچیدگی و منعکس‌کننده نفس المهموم پرداخته و ارائه داده است. از ویژگی‌های ارزشمند این ترجمه آوردن منابع مستند و مرجع در پانویس است. این اثر را نشر سرور قم در سال ۱۳۸۶ و در ۷۳۶ صفحه وزیری دارد.

۳. بر امام حسین علیه السلام چه گذشت؟ این ترجمه به قلم شیخ جواد قیومی اصفهانی به نگارش درآمده و از سوی انتشارات دارالثقلین تهران در سال ۱۳۸۷ و در ۷۵۲ صفحه وزیری به چاپ رسیده است. مترجم بر آن است که محدث قمی، با استفاده از منابع استوار و پرمایه، واقعه عاشورا و حوادثی که طی سفر مدینه تا کربلا روی داده و آنچه پس از شهادت حضرت سیدالشهداء اتفاق افتاده را در نفس المهموم ثبت کرده و تنها مسئله اربعین از قلم افتاده که مترجم به پایان کتاب افزوده است. همچنین برای بهره‌مندی بیشتر خواننده، اشعار و مرثیه‌های عربی حذف شده و

۵. تقویم فارسی سیجقان نیل سال ۱۲۹۱ ش؛ عبدالغفار نجم الدوله؛ تهران: مطبعه میرزا عبدالغفار، ص ۱۱.

۶. نفس المهموم (خطی)؛ کتابخانه مجلس، ش ۱۳۱۹۷، برگ ۱۳۷ ر.

هدیه الاحباب فی ذکر المعروفین بالکنی و الألقاب و الانساب، کتابی است از ثقة المحدثین، حاج شیخ عباس قمی در تراجم علمای دین که هر کدام از این افراد در برحه‌ای از زمان تلاش‌های فراوانی در راستای اعتلای دین و دانش انجام داده‌اند. محدث قمی در این کتاب می‌کوشد با معرفی اجمالی عالمان شیعی و سنی و ذکر نکته‌هایی از اندیشه‌ها و حیات علمی آنان، خواننده را با گوشه‌ای از زوایای پنهان و پیدای زندگی علمی آنان آشنا سازد. روش محدث قمی در هدیه الاحباب همان است که ایشان در الکنی و الألقاب پیش گرفته است و ابواب را بر همان اساس چیده است. شیخ عباس هدیه الاحباب را آنچنان که در مقدمه گفته از دو کتاب دیگرش یعنی الفوائد الرضویة و غایة المنی برگزیده است. زبان کتاب آمیخته‌ای از زبان فارسی و عربی است که صبغه عربی بودن متن می‌چربد و نویسنده در بیان تاریخ‌ها، آنها را به حروف ابجد بیان کرده است.

روش محدث قمی در الکنی و الألقاب تقریباً یکی است. ایشان بر استناد به دیگر تواریخ و کتب اصرار دارد و کمتر از خود حرفی می‌زند. در الکنی و الألقاب در باب اینکه روش خاصی در بیان مطالب گوناگون ندارد و پایبند به روش ثابتی در این زمینه نیست می‌فرماید:

«من درباره شرح حال ایشان به موضوع مهم آن اکتفا نموده‌ام تا از اختصار نارسا و سخن‌درازی که خسته‌کننده باشد، حذر شده باشد و قسمت‌هایی از ادبیات نثر و شعری که منظم بود، موعظه بلیغه، حکمتی که جامع باشد، اخبار و احادیث شریفه، فواید مهم علمی، ذکر شهرها و تعدادی از اولادهایشان و ضبط نام‌های آنها را بر آن اضافه نمودم»^۸.

غایة المنی فی ترجمة المعروفین بالألقاب و الکنی، برای نمونه یکی از منابع هدیه الاحباب است. علامه دوانی که این اثر را دیده است می‌فرماید:

[این کتاب] «از کتب محدث قمی در تراجم و شرح احوال علمای اسلامی، اعم از شیعه و سنی و زیدی است. کتاب به زبان فارسی و گاهی هم عربی است. این کتاب غیر از الکنی و الألقاب و هدیه الاحباب و رساله یادشده در الکنی و القاب است».

محدث قمی آن را بدون مقدمه‌ای که جای آن را در حدود شش سطر خالی گذاشته، از ابن ابی‌الازهر آغاز کرده و تا الیعقوبی به انجام رسانده است. کسانی در این کتاب شناسانده شده‌اند که

۸. محدث قمی؛ الکنی و الألقاب؛ ترجمه محمدجواد نجفی؛ ج ۱، ص ۳-۴.

تازه‌های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

هدیه الاحباب

فی ذکر المعروفین بالکنی و الألقاب و الانساب

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی؛ به کوشش: محسن صادقی، علی‌علیزاده؛ قم: کنگره بزرگداشت محدث قمی، ۱۳۸۹

علی‌علیزاده

هدیه الاحباب

فی ذکر المعروفین بالکنی و الألقاب و الانساب

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی

به کوشش: محسن صادقی، علی‌علیزاده

کنگره بزرگداشت محدث قمی

این اثر که وقت زیادی نیز صرف آن شده است با استفاده از منابع کتابشناسی و شرح حال رجال به مستند کردن کتب و شخصیت های در متن پرداخته شد و همه مستندات به صورت کامل در پاورقی آمده است. مدخل های اصلی در این کتاب شماره بندی شده و به منابع شرح حال هر کدام به صورت کامل در پاورقی پرداخته شده است. در مجموع ۷۸۵ مدخل اصلی در این کتاب آمده است.

۲. در چاپ اول هدیه الاحباب که به سال ۱۳۲۹ شمسی توسط انتشارات امیرکبیر به زیور طبع آراسته شده است؛ غلطنامه ای در انتهای آن چاپ آمده است که در چاپ بعدی این اثر توسط همان انتشارات به سال ۱۳۳۲ شمسی نسبت به اصلاح اغلاط اقدامی صورت نگرفته است ولی در عوض نمایه ای نسبتاً کامل در پایان آمده است که کار ارزشمند و قابل توجهی در زمان خود می باشد. در تصحیح حاضر آن اغلاط در چاپ اول، وارد گردیده و سعی بر این است که در چاپ بعدی این اثر نمایه ای کامل از اشخاص و مولفین و کتاب ها و آیات و احادیث در پایان کتاب آورده شود.

در کتاب های سابق نامبردار نیستند و مطالبی هم در این کتاب هست که در آنها نیست.

شایسته است که شخصی آگاه در فرصتی مناسب غایه المنی را با هدیه والکنی تطبیق کند و اضافات آن را جداگانه در کتابی گرد آورد و منتشر سازد یا همین را عیناً به چاپ رساند. غایه المنی کتاب بزرگی است و شاید در دو جلد چاپ شود. محدث قمی در پایان کتاب به عربی می نویسد: «کتاب به دست مؤلف آن عباس بن محمد رضا القمی در سنه ۱۳۳۹ در مشهد مقدس در جوار حضرت رضا علیه السلام به پایان رسید»^۹.

هدیه الاحباب در سه باب براساس ترتیب الفبایی تدوین شده است: ۱. در اولین باب ایشان به شرح حال عالمان و بزرگانی می پردازد که نام و نشان آنها با «أب» شروع میشود. در این بخش ایشان به صد مورد از این افراد با مشخصات کامل هر کدام می پردازد. این بخش از ابواسامه زید الشحام الکوفی شروع و با مدخل ابو یوسف قاضی یعقوب- بن ابراهیم شاگرد ابوحنیفه تمام می شود.

۲. در دومین باب به دانشمندانی اشاره می کند که با «ابن» شروع می شوند. در اینجا نیز محدث قمی، به ۱۷۴ نفر از علما و دانشمندان می پردازد و شرح حال آنان را به رشته تحریر درمی آورد. این فصل با ابن ابی جمهور محمد بن علی بن ابراهیم الاحسائی شروع و با ابن یعیش موفق الدین یعیش بن علی بن یعیش نحوی، فاضل ادیب به پایان می رسد.

۳. در این باب ایشان به شرح زندگانی کسانی می پردازد که به لقب و نسب شناخته می شوند و مشهورند. ۵۱۱ نفر نیز در این باب جای داده شده اند. ایشان این فصل را با الابی الحسن بن ابی طالب الیوسفی معروف به فاضل آبی شروع و با مدخل الیافعی ابو السعادات عبدالله بن اسعد الیمنی به پایان می برد.

نکاتی در باب تحقیق حاضر

۱. از آنجا که نسخه خطی از این اثر در اختیار نبود بر اساس چاپ سنگی نجف به سال ۱۳۴۹ ق و چاپ امیرکبیر به سال ۱۳۲۹ ش کتاب را تصحیح و اقوالی که در باره هر کدام از این شخصیت ها نیاز به توضیح بود و نکات قابل توضیح، آیات و روایات استخراج شد.

در بیشتر شرح حال افراد و بیان نکات بارز و اقوال و کتب در متن منبعی ذکر نشده است و این بیشتر بر می گردد به اینکه بسنده کرده است به دو کتاب دیگرش و لذا در مرحله بعدی از تصحیح

۹. مفاخر اسلام، ج ۱۱، بخش ۱، ص ۵۱۱.